

Ὁ Θεὸς τῆς πίστεως «παραμένει ἐν ἀδιαπέραστον μυστήριον»²⁸⁸, εἶναι «ἀδιακνήτος, ἀκατανόητος» καὶ «ἰδίως εἰς τὴν Ἀποκάλυψιν τοῦ ἄγνωστος»²⁸². Κατ' ἐξοχὴν διὰ τῆς Ἀποκαλύψεως μᾶς ἀφηρέθη ἡ δυνατότης γνώσεως τοῦ Θεοῦ»²⁹⁰. Ὁ Θεὸς εἶναι ἀπόκρυφος οὐχὶ μόνον πρὸ τοῦ ἀποκαλυφθῆ, ἀλλ' ὡς ἀποκαλυπτόμενος²⁹¹, ὥστε ἡ ἀκρυπτότης του εἶναι, κατὰ περίεργον τρόπον, περιεχόμενον τῆς Ἀποκαλύψεώς του»²⁹². Κατὰ ταῦτα, ἡ ἄγνοια τοῦ Θεοῦ οὐχὶ μόνον «δὲν ἤρθη διὰ τῆς Ἀποκαλύψεως, ἀλλ' ἀκριβῶς ἐτέθη»²⁹³. Ἡ Θεολογία τῆς χριστιανικῆς πίστεως εἶναι «Θεολογία τοῦ Ἀγνωστού Θεοῦ»²⁹⁴.

2. Η ΣΥΓΧΡΟΝΟΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ

Τῷ 1935 ὁ καθηγητῆς τῆς Φιλοσοφίας Arthur Drews, ἀναφερόμενος εἰς τὴν προέλευσιν τῆς Ἀποφατικῆς Θεολογίας, ἔγραψεν: «Ὁ ἰσχυρισμὸς, ὅτι ὁ Θεὸς εἶναι τὸ ἀπολύτως ἕτερον καὶ, ἐπομένως, ἀπεσπασμένος τῆς σκέψεως καὶ διανοίας μου, δὲν προέρχεται ἐκ τοῦ ἀνεπηρέαστου φιλοσοφικοῦ στοχασμοῦ, ἀλλ' ἀπλῶς ἐκ τοῦ πόθου τῶν θεολόγων νὰ δύνανται νὰ διατυπώσουν περὶ τοῦ Θεοῦ, περὶ τοῦ ὁποίου ἡ Φιλοσοφία οὐδὲν ὀφείλει νὰ εἴπῃ, περισσύτερον παραβόλου ἐκφράσεις, βάσει τῆς Ἀποκαλύψεως»²⁹⁵. Ἡ σκέψις αὕτη πηγάζει ἐκ τῆς ἐφέσεως τῶν φιλοσόφων νὰ διαγραμματεύωνται τὸ θέμα τοῦ Θεοῦ, περὶ τοῦ ὁποίου ἡ Θεολογία οὐδὲν ὀφείλει νὰ εἴπῃ, ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ λόγου. Ἡ <ἀποφατικὴ> Θεολογία τῶν Νεωτέρων ἰδίως χρόνων ἀνεπτύχθη καὶ ἀναπτύσσεται ἐντὸς τῶν κόλπων τῆς Φιλοσοφίας. Σήμερον, ὅτε ἡ φιλοσοφικὴ γνῶσις ὀρίζεται ὡς «γνῶσις τῶν ὀρίων τῆς γνώσεως»²⁹⁶ καὶ «ἡ Μεταφυσικὴ δὲν εἶναι πλέον δυνατὴ κατὰ τὸ εἶδος τῆς ἐπιστημονικῆς γνώσεως»²⁹⁷, δονεῖ ὁ φιλοσοφικὸς στοχασμὸς τὰ θεμέλια παντὸς θεολογικοῦ συστήματος, ἰσχυρότερον πάσης <παραβόλου θεολογικῆς ἐκφράσεως>. Ἡ ἐνσυνειδήτος Ἀποφατικὴ Θεολογία, ὡς τάσις καὶ ἐκφρασις τῆς αὐτοσυνειδήσεως τῆς γνώσεως, εἶναι τὸ κεντρικὸν νεῦρον τῆς φιλοσοφίας τῶν Νεωτέρων χρόνων γενικῶς. Ἡ θεολογικὴ κριτικὴ, ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Kant καὶ ἐξῆς, εἶναι κυρίως προσπάθεια ἀναιρέσεως παντὸς περὶ Θεοῦ λόγου. Ὁ θεολογικὸς της χαρακτήρ συνίσταται εἰς τὴν αὐταναιρέσιν. Ἡ ἀποφατικὴ διάθεσις ὁμῶς τῆς ἐπιτιθεμένης κατὰ τῆς λογικῆς καὶ τῶν λόγων Θεολογίας αὐτῆς δὲν συνίσταται εἰς τὴν ἀπαρίθμησιν ἀρνήσεων, ἀλλ' εἰς τὴν ἄρνησιν καὶ τῆς θέσεως καὶ τῆς ἄρσεως ὡς μεθόδων προσδιορισμοῦ τοῦ Θεοῦ. Ἐν τούτοις, ἡ θεολογικὴ αὕτη Φιλοσοφία εἶναι ἀποφατικὴ ὡς πρὸς τὴν ἀρχὴν τῆς ἀρνήσεως τῆς γνώσεως τοῦ Ὑπερβατικοῦ, ἡ ὁποία δὲν ἐπιτρέπει τὴν ἄρσιν της διὰ τῆς ὁμολογίας: «Εἰ.. μὴδὲ εἰς ἐστὶ τοῦ ἐνός λόγος, οὐδὲ αὐτὸς οὗτος ὁ ταῦτα διατεινόμενος λόγος.. προσήκει»²⁹⁸. Ἐνταῦθα ὁ διατεινόμενος λόγος θεωρεῖ τὴν κρίσιν του λογικῶς ἀδιάσειστον. Ἡ φιλοσοφικὴ Θεολογία τῶν Νεωτέρων χρόνων, ἡ ἀρνούμενη τὴν δυνατότητα τῆς θεωρητικῆς γνώσεως τοῦ ὑπερβατικοῦ Λόγου, εἶναι εἰς τὴν οὐσίαν της Ἀποφατικὴ ἢ Θεολογία.

Τὴν συνείδησιν τοῦ ἀνεπίκτου τῆς γνώσεως, κατ' ἀναφορὰν πρὸς τὸν ἀπολύτως ἕτερον Θεόν, ἀνέπτυξεν εἰς ἀξίωμα ἡ Φιλοσοφία τῆς διαμαρτυρομένης ἠπειρωτικῆς Εὐρώπης, ἐνῶ ἡ Ἀγγλικὴ καὶ Ἀμερικανικὴ ἰδίως σκέψις ἐστράφησαν πρὸς τὴν ἀντίληψιν ἐνὸς δυναμικοῦ πεπερασμένου Θεοῦ, ὁ ὁποῖος διὰ τοῦ κόσμου ἀγωνίζεται πρὸς αὐτοδημιουργίαν, ἡ δὲ Καθολικὴ Φιλοσοφία ἐπιμένει εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῶν ἀπόψεων τοῦ Θ ω μ ᾶ Ἀ κ υ ῖ ν ᾶ τ ο υ. Ἐν τούτοις, ἀντιλήψεις, ὡς αἱ τοῦ H. Spenser: «Εἷς νοητὸς Θεὸς οὐδόλως θὰ ἦτο Θεός. Νὰ σκεπτόμεθα, ὅτι ὁ Θεὸς εἶναι ὡς δυνάμεθα νὰ σκεπτόμεθα ὅτι εἶναι, εἶναι βλασφημία ²⁹⁹ α. Ἡ ὑψίστη σοφία καὶ τὸ ὑψιστον καθῆκόν μας εἶναι ἡ θεώρησις τοῦ λόγου ὑπάρξεως τῶν πραγμάτων ὡς Ἀδιχγνώστου» ²⁹⁹ β ἢ τοῦ Αὐστραλοῦ καθηγητοῦ S. Alexander: «Οἱ ἀνθρώπινοι βωμοὶ μας ὑψοῦνται ἀκόμη εἰς τὸν ἄγνωστον Θεόν. Ἐὰν ἐγνωρίζομεν τί εἶναι Θεότης,.. θὰ ἔπρεπε προηγουμένως νὰ ἔχωμεν γίνει Θεοί», ³⁰⁰ χαρακτηρίζουν τὴν γενικωτέραν τάσιν τοῦ πνεύματος πρὸς συνείδησιν τῶν ὀρίων του.

Ἐκεῖνος, ὁ ὁποῖος κατέδειξε κατὰ τρόπον κλασσικὸν τὴν <φυσικότητα> τῆς Μεταφυσικῆς, θεωρουμένης ὡς ἐπιστήμης τοῦ Ὑπερφυσικοῦ, εἶναι ὁ Immanuel Kant. Ὁ Kant ὑπῆρξε διὰ τὴν Μεταφυσικὴν ὅ,τι ὁ Korpernigk διὰ τὴν Ἀστρονομίαν. Τὴν αὐτονόητον πεποιθήσιν τοῦ πνεύματος, ὡς πρὸς τὴν γνῶσιν τοῦ Ὑπεραισθητοῦ, ἡ καντιανὴ κριτικὴ ἀπέδειξεν ὡς εὐφάνταστον αὐταπάτην.

Ἡ κριτικὴ τῆς Μεταφυσικῆς τοῦ Kant ὑπῆρξεν ἡ πρώτη οὐσιαστικὴ αὐτονόησις τῆς νοήσεως τῆς μετακλασσικῆς Εὐρωπαϊκῆς σκέψεως. «Εἰς τὴν κριτικὴν αὐτήν», γράφει ὁ ἴδιος, «παρεστάθη ἀρκούντως, ὅτι, ἐπειδὴ εἰς τὴν ἔννοιαν ἐνὸς ὄντος, τὸ ὁποῖον πρέπει ν' ἀναζητηθῆται ἐπέκεινα τῆς φύσεως, οὐδεμίαν θεώρησιν ἀνταποκρίνεται, ἡ ἔννοια τοῦ ὁποῖου ἐπομένως, ἐφ' ὅσον ὀφείλει νὰ ὀρισθῆ θεωρητικῶς διὰ συνθετικῶν κατηγορημάτων, παραμένει ἐχάστοτε δι' ἡμᾶς προβληματικὴ, οὐδεμίαν ἀπολύτως γνῶσις τούτου.. ἐπιτελεῖται καὶ καὶ (ὅτι) ἡ ἔννοια ἐνὸς ὑπεραισθητοῦ ὄντος οὐδόλως δύναται νὰ ὑπαχθῆ ὑπὸ τὰ γενικὰ ἀξιώματα τῆς φύσεως τῶν πραγμάτων, διὰ νὰ συμπεράνωμεν περὶ αὐτοῦ ὀρμώμενοι ἐξ αὐτῶν, διότι (τὰ ἀξιώματα) ταῦτα ἰσχύουν μόνον διὰ τὴν φύσιν, ὡς ἀντικείμενον τῶν αἰσθήσεων» ³⁰¹. Ἡ φύσις τοῦ ὑψίστου ὄντος παραμένει «πλήρως ἀδιερεύνητος», ἡ δὲ περιγραφή του «δι' ἰδιοτήτων, τὰς ὁποίας πάντοτε δανειζόμεθα ἐκ τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως», σημαίνει «μὲν σπουδὴν τῆς φύσεως καθ' ἑαυτὴν διὰ τῆς διανοίας» ³⁰², διότι «ὅλαι αἱ κατηγορίαι», διὰ τῶν ὁποίων προσπαθοῦμεν νὰ σχηματίσωμεν τὴν ἔννοιαν τοῦ ὄντος αὐτοῦ, «οὐδὲν νόημα ἔχουν, ἐὰν δὲν χρησιμοποιῶνται ἐπὶ ἀντικειμένων δυνατῆς ἐμπειρίας, δηλαδὴ ἐπὶ τοῦ αἰσθητοῦ κόσμου. Ἐκτὸς τῆς περιοχῆς ταύτης, εἶναι μόνον τίτλοι πρὸς σχηματισμὸν ἐννοιῶν, τοὺς ὁποίους δύναται τις νὰ παραδεχθῆ, ἀλλὰ δι' αὐτῶν οὐδὲν ἐννοεῖ» ³⁰³. Τὸ γενικὸν συμπέρασμα τῆς Κριτικῆς τοῦ Kant εἶναι, ὅτι ἡ «ἡ διάνοια, δι' ὅλων τῶν a priori ἀρχῶν τῆς, οὐδέποτε διδάσκει οὐδὲν πλέον τῶν ἀπλῶν ἀντικειμένων δυνατῆς ἐμπειρίας καὶ ἐκ τοῦ-

των οὐδὲν πλέον ἐκείνου, τὸ ὁποῖον δύναται νὰ γνωσθῆ εἰς τὴν ἐμπειρίαν»³⁰⁴. Ὁ Kant, ἡ ἰσχυροτέρα μετασεισμικὴ δόνησις τῆς θεολογίας μετὰ τὸν «τευτονικὸν σεισμὸν» «De revolutionibus orbium coelestium» τοῦ N. Kopernik, ἰσχύει διὰ τὴν νεωτέραν σκέψιν ὡς ὁ «πανθρυμματιστής»³⁰⁵, ὡς «ὁ ἥρωας, ὁ ὁποῖος διέλυσε τὴν Μεταφυσικὴν»³⁰⁶, ὡς «ὁ καταστροφεὺς τῆς Φυσικῆς Θεολογίας»³⁰⁷.

Ὁ Johann Gottlieb Fichte εἶναι μετὰ τὸν Kant, ὁ σημαντικώτερος ἐκπρόσωπος τοῦ γερμανικοῦ Ἰδεαλισμοῦ, ὡς πρὸς τὴν ἀντίληψιν ἑνὸς ὑπερεμπειρικοῦ καί, κατ' ἀκολουθίαν, ἀπολύτως ἀδιαγνώστου Θεοῦ. Πᾶσα θετικὴ ἢ ἀρνητικὴ ιδιότης, ἡ ὑποία προσγράφεται εἰς τὸν Θεόν, εἶναι διὰ τὸν Fichte ἄβιάσιμος. Τὰ εἰς τὸν Θεὸν ἀποδιδόμενα κατηγορήματα ὑπὸ τῶν θεολόγων εὐρίσκονται εἰς τὴν φαντασίαν των, ἡ δὲ εἰς τὸ ἀπόλυτον ὑπέρθεσις των σημαίνει ἀπλῶς πολλαπλασιασμὸν τοῦ πεπερασμένου ὡς τοιούτου καὶ οὐχὶ διάγνωσιν τοῦ ὑπερνοήτου Θεοῦ. Διὰ τῆς προσθήκης τῶν κατηγορημάτων αὐτῶν «κἀμνετε τὸν Θεὸν πεπερασμένον καὶ δὲν ἔχετε, ὡς θέλετε, σκεφθῆ τὸν Θεόν, ἀλλ' ἐπολλαπλασιάσατε εἰς τὴν σκέψιν τὸ ἐγὼ σας»³⁰⁸, θὰ εἴπη ὁ Fichte πρὸς τοὺς ἀνθρωπολόγους τῆς Καταφατικῆς Θεολογίας. «Πῶς ἦτο δυνατόν νὰ φθάσωμεν εἰς τὰς ιδιότητας, τὰς ὁποίας προσάπτομεν εἰς τὸν Θεὸν καὶ ἀποστεροῦμεν ἐξ ἡμῶν, ἐὰν δὲν εὐρίσκοντο ἐν τῶν ἡμῶν τῶν ἰδίων καὶ ὑπὸ ἑωρισμένην μόνον ἀποψιν τὰς ἡρνούμεθα ἐξ ὑμῶν;»³⁰⁹. Ἡ θεώρησις τοῦ Θεοῦ ὡς ἀπείρου καὶ ἡ ταυτόχρονος περάσασίς του διὰ τῶν κοσμικῶν ιδιοτήτων εἶναι ἀνταντίφασις³¹⁰. Ἡ ἀπλῆ σκέψις σημαίνει ἤδη περάτωσιν, ἡ δὲ εἰς ἄπειρον ἀναγωγὴ καὶ θεώρησις τῆς sub specie infiniti περατῆς ταύτης νοητικῆς μορφῆς ὡς ἀπολύτου δὲν ἰσοδυναμεῖ πρὸς οὐσιαστικὴν ἀπειροποίησιν τῆς ἰδέας. Οὐδεμία ἔννοια περιλαμβάνει τὴν ὑπερβατικὴν Θεότητα, διότι «ὅ,τι νοῶ, γίνεται δι' αὐτοῦ μόνον τοῦ νοεῖν μου πεπερασμένον καὶ τοῦτο δὲν ἐπιτρέπει τὴν δι' ἀπείρου ἀνώσεως καὶ ἀνυψώσεως εἰς ἄπειρον μεταλλαγὴν»³¹¹. Περὶ ἑνὸς ὑπερβαίνοντος τὴν κοσμικὴν πραγματικότητα ὄντος, πᾶς ἀντικειμενικῶς ἀληθῆς λόγος εἶναι ἀνέφικτος, διότι, «ἐφ' ὅσον ἡμεῖς οἱ ἴδιοι εἴμεθα περιορισμένα, πεπερασμένα ὄντα, οὐδὲν ἄλλο εἰμὴ ἐν περιορισμένον καὶ πεπερασμένον ὄν δυνάμεθα ν' ἀντιληφθῶμεν, ἦτοι πρέπει εἰς πᾶσαν ὑπαρξιν νὰ δώσωμεν ἀνθρωπίνην μορφήν καί, οὕτω, λαμβάνομεν εὐθὺς ἐν ὑψηλότερον ὄν, τὸ ὁποῖον ἀντιφάσκει πρὸς τὴν περὶ αὐτοῦ ἰδέαν, ὡς ὑπερέχοντος παντὸς πέρατος καὶ ἀνθρωπίνου ὁρίου. Ἐφ' ὅσον λοιπὸν πραγματοποιήσωμεν τὴν ἰδέαν ταύτην, δηλαδή θελήσωμεν νὰ θέσωμεν τὴν ὑπαρξιν ἑνὸς τοιούτου ὄντος, δὲν δύναται τοῦτο νὰ εἶναι ὑψηλότερον τοῦ ἀνθρώπου, διότι ἀκριβῶς ἡ πραγματοποιηθεῖσα αὕτη ἰδέα εἶναι προῖον τῆς πρὸς πραγματοποίησιν ἐνεργητικότητός μας»³¹². Διὰ τῆς ἐπιχειρηματολογίας ταύτης ὁ Fichte προσεπάθησε ν' ἀναιρέσῃ τὴν πεποίθησιν καὶ ὑπόθεσιν ἀντικειμενικῆς ἀντιλήψεως τοῦ ὡς ὑπεραντικειμενικοῦ καὶ «ὑπὲρ πᾶσαν αἰσθητότητα»³¹³ θεωρητέου Θεοῦ. Εἰς τὴν ἐξέλιξιν τῆς ἰδεαλιστικῆς φιλοσοφίας του κατέληξε τελικῶς ὁ Fichte εἰς τὴν ἄρσιν τοῦ ἐν

γένει αντικειμενικοῦ κόσμου, εἰς τὴν θεώρησιν τῆς γνώσεως ὡς αὐτογνωσίας, ὡς ἐρμηνείας τοῦ γινώσκοντος ὑπὸ τοῦ ἰδίου, ἀποκλείσας τὴν ἐκτὸς τῆς συνειδήσεως ὑπόστασιν πάσης αντικειμενικῆς καὶ ὑπεραντικειμενικῆς πραγματικότητος α.

Ἐκτὸς τοῦ Friedrich W. J. von Schelling, ὁ ὁποῖος ἐχαρακτήριζεν ἀρχικῶς τὴν «ἀληθῆ Ἀπειρότητα πλήρως ανεξάρτητον χρόνου καὶ χώρου»³¹⁵ καί, ὁμοίαν πρὸς ἓν «Μηδέν³¹⁶ α, ἀσύλληπτον, ἀδιανόητον» καί, ὡς «μὴ δυναμένην νὰ ἐγκλεισθῇ ἐντὸς ὠρισμένων ὀρίων, ἀόριστον»³¹⁶ β (καταλήξας ἐν τέλει, εἰς τὴν ἀντίληψιν ἐνὸς ἐντὸς τοῦ χρόνου πρὸς αὐτοδημιουργίαν ἀγωνιζομένου ἀνετοίμου Θεοῦ*), τὰ σύνορα τῆς ὑποκειμενικότητος ἐθεώρησεν, ἐκ παραλλήλου πρὸς τοὺς Kant καὶ Fichte, ὡς ἀνυπέρβλητα ὁ μέχρι τῶν ἀρχῶν τοῦ αἰῶνος ἀκμάσας ἐπίγονος τοῦ γερμανικοῦ Ἰδεαλισμοῦ Eduard von Hartmann. Αἱ ἐμπειρικαί, θεωρητικαί, παραστατικαί καὶ νοητικαί ἐκφράσεις πηγάζουν ἐκ τῆς ὑποκειμενικῆς συνειδήσεως καὶ ἀδυνατοῦν νὰ ὑπερβάλλουν τὰ ὅρια τοῦ Ἐγώ, διὰ νὰ συλληφθῇ δι' αὐτῶν ὅ,τι ἀναιρεῖ τὰς λογικὰς κατηγορίας. «Ὅ,τι αἰσθάνομαι, εἶναι τὸ αἰσθητό μου· ὅ,τι ἀντιλαμβάνομαι, εἶναι ἡ ἀντίληψίς μου· ὅ,τι θεωρῶ, εἶναι ἡ θεώρησίς μου· ὅ,τι παριστάνω, εἶναι ἡ παράστασίς μου· ὅ,τι σκέπτομαι, εἶναι ἡ σκέψις μου· ὅ,τι εἶναι ἀντικείμενον τῆς συνειδήσεώς μου, ἀπεδείχθη ἀκριβῶς δι' αὐτὸ ὡς περιεχόμενον τῆς συνειδήσεώς μου, ὡς στοιχεῖον τῆς ὑποκειμενικότητός μου, ὡς κατάστασις τοῦ ψυχικοῦ ἐσωτερικοῦ μου. Ἡ συνείδησις δὲν δύναται νὰ ἐξέλθῃ τῆς ἐσωτερικότητός μου, δὲν δύναται νὰ ἐκταθῇ πέραν τῶν ὀρίων τῆς ἰδανικῆς σφαίρας τῆς καὶ νὰ προτείνῃ κεραίας, διὰ νὰ <ψηλαφίση> ὅ,τι τὴν ὑπερβάλλει»³¹⁷.

Πιστὴ εἰς τὴν παράδοσιν ταύτην, ἡ Φιλοσοφία τοῦ 20. αἰῶνος ἀποτελεῖ τὴν κατ' ἐξοχὴν ἐκφρασιν τῆς αὐτοσυνειδήσεως τοῦ πνεύματος ὡς πεπερασμένου. Ἴσως οὐδεμία ἄλλη φιλοσοφικὴ ἐποχὴ ἐπέδειξε τοσαύτην ἐπιμονὴν καὶ ἐνεργητικότητα πρὸς αὐθυπέρβασιν, ὅσην καταβάλλει ἡ παρούσα καὶ ἴσως οὐδεμία ἄλλη φιλοσοφικὴ ἐποχὴ, ὡς ἡ σύγχρονος, ὑπῆρξε τόσον σύμφωνος εἰς τὴν θεώρησιν τῆς αὐθυπερβάσεως ὡς ἀνεπίκτου. Ἡ ἀρνητικὴ αὕτη, ἐν σχέσει πρὸς πᾶν, ὅ,τι δύναται καὶ ὀφείλει νὰ νοηθῇ ἐπέκεινα τοῦ ὄντος καὶ νοῦ, φιλοσοφία ἐκφράζει τὴν βαθυτέραν ἴσως ἐρμηνείαν τῆς Ἀποφατικῆς Θεολογίας. Ἡ ὑπὸ τὴν εὐρεῖαν ἐννοίαν τοῦ ὄρου <ἀποφατικῆ> αὕτη τάσις, «εἰς τὴν εἰσπνοὴν καὶ ἐκπνοὴν τῆς *facies Dei abscondita*»³¹⁸ κινουμένη καὶ ἀναιροῦσα τὴν ἀρχὴν τοῦ Θεομορφισμοῦ τῆς φύσεως καὶ τὸ κῦρος τῆς μεθό-

α. «Βλέπεις, κατὰ ταῦτα, ὅτι πᾶσα γνῶσις εἶναι μόνον γνῶσις σου τοῦ ἰδίου καὶ ὅτι ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον θεωρεῖς ὡς συνείδησιν τοῦ ἀντικειμένου, οὐδὲν ἄλλο εἶναι, εἰμὴ μία συνείδησις ἐνὸς ἀντικειμένου, τὸ ὁποῖον σὺ ἔθεσες ἀναγκαστικῶς, συμφώνως πρὸς ἐσωτερικὸν νόμον τῆς σκέψεώς σου»³¹⁴α. Ἡ σκέψις εἶναι ἡ πηγὴ παντὸς εἶναι»³¹⁴β.

* Πρβλ. κατωτέρω κεφ. «Ἡ Γένεσις», σ. 175 κ. ἔ.

δου <analogia entis>, αποτελεί τὸν κατ' ἐξοχήν χαρακτήρα τῆς θεολογικῆς φιλοσοφίας τοῦ παρόντος.

Ἡ περὶ Θεοῦ ἀντίληψις τῆς νεωτέρας κριτικῆς σκέψεως θὰ ἡδύνατο νὰ συνοψισθῇ ὡς ἑξῆς: Ἡ σκέψις εἶναι ἔκφρασις καὶ τεκμηρίωσις τοῦ πεπερασμένου καὶ τοῦτο σημαίνει, ὅτι διὰ τῆς ὑποτιθεμένης ἐννοιολογικῆς συλλήψεως τῆς προϋπαθέσεώς της ἡ σκέψις αὐταπατάται, νοοῦσα ἑαυτὴν ὡς ἀπροϋπόθετον*. Ὁ περιορισμὸς τῆς σκέψεως διὰ τῆς φύσεώς της εἶναι τὸ πεπρωμένον τῆς σκέψεως³²³. Πᾶν νόημα καὶ ἰδεατὸν εἶναι ἔκφραξις τῆς πεπερασμένης ὑποκειμενικότητος εἰς τὴν πρὸς αὐτοπερβασιν τάσιν της³²⁴. Τὸ ὑποκειμενικὸν πνεῦμα προσπαθεῖ νὰ ὑπερβάλῃ ἑαυτὸ, νὰ ἐξέλθῃ ἑαυτοῦ, ἀλλ' εἰς τὴν πραγματικότητα κυκλοφορεῖ ἐντὸς ἑαυτοῦ, αἱ δὲ ἐννοιαί, τὰς ὁποίας φέρει εἰς τὴν ἐκάστοτε ἐπιστροφὴν του, εἶναι ἡ αὐτοσυνειδήσις του, ἡ ὁποία πρὸ τῆς ἀναχωρήσεως δὲν ὑπῆρχε, διότι ἡ πορεία ὑπῆρξεν ἡ γένεσις της³²⁵. Αὕτη ἡ δυναμικὴ ιδιότης τῆς πρὸς ἑαυτὸ ἐπιστροφικῆς τάσεως (das Auf-sich-selbst-intentional-zurückbezogen-sein)³²⁶ εἶναι ἡ ἔκφρασις τοῦ ὑπερβατισμοῦ τοῦ πνεύματος, τῆς δυναμικότητος τῆς πεπερασμένης συνειδήσεως. Τὸ πνεῦμα ἀναφέρεται πρὸς ἑαυτὸ καὶ τρόπον τινὰ αὐτοδιχάζεται καὶ δημιουργεῖ ἐντὸς του μίαν σχέσιν. Κατ' οὐσίαν εἶναι τὸ ἐν ἀδιαίρετον Ἐγὼ, τὸ ὁποῖον μεγαθύνει καὶ προβάλλει ἑαυτὸ εἰς τὴν ὀθόνην τοῦ Ἐπέκεινα καὶ ἐκλαμβάνει τὴν ἐπιμηκυνθεῖσαν αὐτοπροβολὴν ὡς τὴν κατ' ἐξοχήν ἀντικειμενικὴν φύσιν του. Τὸ Ἐγὼ τοῦ Ἐπέκεινα ὅμως εἶναι ἐν φάσμα, τὸ δὲ ὑπαρκτικὸν Ἐγὼ καταγίνεται εἰς <ἐαυτοπερισκόπησιν> (Sichumsehen)³²⁷. Ἡ πεποίθησις, ὅτι τὸ πνεῦμα διαθέτει τὴν ἰκανότητα νὰ ὑπερβάλῃ τὴν ὄντικὴν φύσιν του καὶ νὰ ἴδῃ πέραν τοῦ κόσμου, εἶναι μία ἐντελῶς <ἐκ τοῦ ἀέρος> ληφθεῖσα petitio³²⁸. Ἡ εἰς ἄπειρον ἀναγωγὴ τοῦ χωροχρονικοῦ πέρατος δηλοῖ οὐχὶ τὴν ἀπειροποίησιν, ἀλλὰ τὴν ἀπειρίαν τοῦ πέρατος. Ἄπειρος ἐναλλαγὴ τοῦ πεπερασμένου εἶναι ὁ χαρακτήρ παντὸς ὑπερβατισμοῦ.

Ἐὰν σήμερον, ὡς ἄλλοτε, ἡ Γνωσεολογία πιστεύῃ, ὅτι «ὡσπερ καὶ τὰ τῶν νυκτερίδων ὄμματα πρὸς τὸ φῶς ἔχει τὸ μεθ' ἡμέραν, οὕτω καὶ τῆς ἡμετέρας ψυχῆς ὁ νοῦς πρὸς τὰ τῆ φύσει φανερώτατα πάντων» α³²⁹, κατὰ μείζονα λόγον ἡ φιλοσοφικὴ Θεολογία ὀφείλει νὰ πιστεύῃ, ὅτι ὁ ὑπεραισθητὸς Θεὸς ὑπέρκειται πάσης γνώσεως. Ἡ ὑπερπραγματικὴ παρουσία τοῦ Θεοῦ ἐντὸς τῆς σκέψεως εἶ-

* Τὴν κατωτέρω ἀναπτυσσομένην φιλοσοφίαν οἱ ὁπαδοὶ τῆς Φυσικῆς Θεολογίας χαρακτηρίζουν «Agnostizismus, Immanentismus³¹⁹, Finitismus³²⁰: Φιλοσοφίαν τοῦ Πεπερασμένου»³²¹, τοὺς δὲ ἀντιπροσώπους της «ἰδεαλιστὰς τοῦ Ἐνθάδε»³²². Ἡ φιλοσοφία αὕτη εἶναι ἀντίθετος τῶν ἀπόψεων τῆς Καθολικῆς Θεολογίας.

α. «Τὸ φαινομενικῶς ἐγγύτατα κείμενον καὶ γνωστότατον δεικνύει εἰς ἐγγυτέραν παρατήρησιν ἐν ἀσυλλήπτως κινιγματῶδες πρόσωπον»^{330α}. «Ὅσον βαθύτερον εἰς τὸ ὑποκειμενικὸν διεισδύει ἡ γνώσις, τόσον περισσότερον πρέπει νὰ πείθεται, ὅτι ἀκριβῶς ἐκεῖ, ὅπου κείται τὸ εἰς αὐτὴν ἐγγύτατον, ἀποκρύπτεται τὸ βαθύτατον καὶ ἀνυπέρβλητον ἀδιανόητον»^{330β}.

ναι τὸ αἰνίγμα τῆς σκέψεως κατ' ἐξοχὴν ³³¹. Ἐφ' ὅσον ὁ Θεὸς εἶναι παρὼν καὶ συγχρόνως ὑπερεμπειρικός, ἄρσις καὶ τοῦ a priori καὶ τοῦ a posteriori, ἡ σκέψις δύναται ἀπλῶς νὰ σκέπτεται τὴν ἐντὸς τῆς ὑπερβατικότητα, χωρὶς νὰ τὴν προικίζη διὰ τῶν βιωμάτων τῆς ³³². Ἀπολυτοποίησις τῶν ἰδιοτήτων τῆς ἐμπειρίας σημαίνει αὐτεπανάληψιν ἀνευ ἀντικρύσματος, διότι ὁ Θεὸς δὲν εἶναι τέλειος, μεγέθυνσις τοῦ κόσμου, ἀλλ' ἀσύλληπτος, ἄρσις τοῦ κόσμου ³³³.

Τὰ λογικὰ κατηγορήματα, ἀναφερόμενα εἰς τὸν ἐντὸς τοῦ λόγου ὑπὲρ λόγον λόγον τοῦ λόγου, εἶναι ἄλογα ³³⁴. Ὅσακις ὁ Θεὸς ἐμφανίζεται ὡς νοητός, πρόκειται περὶ μιᾶς αὐταπάτης τῆς σκέψεως, περὶ μιᾶς λογικοποιήσεως τοῦ ὑπερλογικοῦ Θεοῦ, ὁ ὁποῖος, ὅταν θεωρῆται εὐλογος καὶ λογικός, τότε ἀπουσιάζει ἐκ τῆς λογικῆς. Ἀντὶ νὰ παραστήσῃ τὸν ἀπόντα ἐκ τῆς περιοχῆς τοῦ ἐπιστητοῦ Θεόν ³³⁵, αὐτοπαριστᾷ ἢ σκέψις ἑαυτὴν, διότι, πρὸ τῆς ὑπεραντικειμενικῆς ἐννοίας τοῦ Θεοῦ, ἡ αὐτεπανάληψις εἶναι τὸ ἀποτέλεσμα τῆς ἐπιμονῆς τῆς. Ἡ συνείδησις τῆς οὐτοπίας συνεπάγεται ἀναγνώρισιν τῆς ἀνεπαρκείας τῆς νοήσεως ³³⁶ α νὰ συλλάβῃ τὸν ὑπὲρ ὕλην καὶ πνεῦμα ἱστάμενον Θεόν ³³⁷. Ἡ σκέψις ὀφείλει νὰ παύσῃ μεταθέτουσα ἑαυτὴν εἰς τὴν θέσιν τοῦ Θεοῦ καὶ ἐπιστρέφουσα ἐκεῖθεν ὡς Θεός, διότι ἡ φύσις τῆς εἶναι ἢ αὐτοκατάφασις ³³⁸. "Ὅ,τι εἶναι δυνατὸν νὰ γνωσθῇ, εἶναι μόνον οἱ <πρόποδες> τῆς Θεότητος, ἀλλ' ὑπεράνω αὐτῶν ὑψοῦται ὄρος μυστηρίου ³³⁹ α, ἡ φύσις τοῦ ὁποῖου ἀναιρεῖ τὴν ἀντικειμενικότητα πάσης θεωρίας, ἐνοράσεως, ἀναλογίας ³³⁹ β, σκέψεως, θελήσεως καὶ πίστεως ³⁴⁰. Ἡ σκέψις, ἀποδίδουσα τὰς κατηγορίας τοῦ κόσμου εἰς τὸν Θεόν, κατασκευάζει ἓνα mundum fabulosum ³⁴¹, ὁ ὁποῖος εἶναι ὑποκατάστατον τῆς ὑπερβατικότητός του ³⁴², ἐν «πέπλον» τοῦ Ἄγνωστου ³⁴³, ἐνῶ κύριον θέμα τῆς παραμένει ἢ διαπραγματεύσεως τῆς ἀπουσίας τοῦ Θεοῦ ἐκ τῆς πραγματικότητος καὶ ἢ ἀντίληψίς του ὡς ὑπερπραγματικοῦ ³⁴⁴. Ὁ Θεὸς εἶναι ἢ ἀπόλυτος «ὀροθετικὴ ἐννοία ³⁴⁵ (Grenzbegriff) καὶ σκέψις ³³⁶ β (Grenzgedanke), ἢ ἐσχάτη ὀροθεσία» ³⁴⁶ (ultimate limitation), τὸ ὑπερβατικὸν «ὄριον τῆς γνώσεως» ³⁴⁷ (notion-limite) καί, ἐπομένως, ὡς «προϋπόθεσις παντὸς ὀρισμοῦ» ³⁴⁸, ἀδιανόητος καὶ ἀνέκφραστος. «Δυνάμεθα μόνον νὰ ἱστάμεθα πρὸ τῆς κλειοτῆς πύλης τῆς αἰωνίας Δυνάμεως. Ἀλλοίμονον εἰς ἐκεῖνον, ὁ ὁποῖος ἀνοίγει. Εὐρίσκει μόνον νέας πύλας, θύρας καὶ καθρέπτας. "Ὅ,τι βλέπει εἰς τοὺς καθρέπτας εἶναι πάντοτε μόνον ὁ ἴδιος. Ἡμεῖς ὅμως δὲν ὑπομένομεν πλέον νὰ διαρρηγνύωμεν εἰς τὸ μέλλον πύλας ³⁴⁹ α. Μὲ βαθεῖαν συγκίνησιν ἱστάμεθα πρὸ τοῦ γεγονότος αὐτοῦ. Ὅλος ὁ ἐσωτερικὸς κόσμος μας τὸν ποθεῖ καὶ τὸν φωνάζει καὶ δὲν τὸν εὐρίσκομεν. Ὅπουδῆποτε ἀναβλέπομεν, δὲν τὸν ἀνακαλύπτομεν. Ὅσονδῆποτε μακρὰν καὶ ἂν στείλωμεν τὴν φωνὴν μας, δὲν τὸν φθάνομεν. Ὅσον ὑψηλὰ καὶ ἂν ὑψώσωμεν μὲ πόθον τὰς χεῖράς μας, δὲν τὸν θί-

γομεν. Ὑποχώρησις εἶναι ἡ οὐσία του καὶ καλύπτρα ὑπὲρ καλύπτραν τὸ πρόσωπόν του»³⁴⁹ β.

Ἐκεῖνος ὅμως ἐκ τῶν παρόντων φιλοσόφων, ὁ ὁποῖος ἀναπτύσσει συστηματικῶς τὸ ναυάγιον (Scheitern) τῆς σκέψεως πρὸ τοῦ ἐννοιολογικοῦ καθορισμοῦ τοῦ ὑπερβατικοῦ Θεοῦ, εἶναι ὁ εἰς Βασιλείαν τῆς Ἑλβετίας διδάσκων, σημαντικώτατος ἐκπρόσωπος τῆς συγχρόνου φιλοσοφικῆς σκέψεως, Karl Jaspers. Ὅλαι αἱ παραστάσεις τῆς ἱστορικῆς θεολογικῆς Φιλοσοφίας εἶναι, κατὰ τὸν Jaspers, καλύπτρα τοῦ Θεοῦ. Ἡ ἐντολὴ <οὐ ποιήσεις σεαυτῷ εἰδωλον> ὀφείλει νὰ καταδείξῃ, ὅτι ὁ Θεὸς ὑπερβάλλει πᾶσαν παράστασιν. Ὅλα ἀνεξαιρέτως τὰ ὁμοιώματα εἶναι μῦθοι καὶ δεισιδαιμονίαι, ἐφ' ὅσον ἐκλαμβάνονται ὡς εἰκόνες τοῦ Θεοῦ³⁵⁰. Τὸ ὅτι ὁ Θεὸς εἶναι τὸ ἀδιανόητον παραμένει εἰσέτι ἀδιανόητον³⁵¹ καὶ διαφεύγει τὴν συνείδησιν, ὅτι ἡ ἐγγύτης καὶ διόρασις τοῦ Θεοῦ ἐπιτυγχάνεται διὰ τῆς ἀποστάσεως καὶ τῆς μὴ ἀπεικονίσεως (Bildlosigkeit)³⁵². Καθ' ἣν στιγμὴν ἀφίνω τὸ εἶναι* ν' ἀνέλθῃ εἰς τὴν σκέψιν, ἀπολυτοποιῶν ἐν εἶδος κοσμικοῦ εἶναι, ἤτοι κατηγορίας, ὡς ὕλην, ἐνέργειαν, πνεῦμα ἢ ζωὴν, ἡ ὑπερβατικότης ἐξαφανίζεται³⁵⁴ α, διότι οὐδὲν συνειδητὸν «εἶναι» εἶναι τὸ εἶναι³⁵⁴ β. Ἡ πραγματικότης τῆς Ὑπερβατικότητος δὲν εἰσχωρεῖ εἰς τὴν μεταφυσικὴν σκέψιν³⁵⁵. Ἡ Θεότης ἀναγγέλλεται πάντοτε καὶ πανταχοῦ, ἀλλὰ διαφεύγει πάσης ἐξαντικειμενίσεως³⁵⁶. Ἡ ὑπερβατικότης τοῦ Θεοῦ ἀνακοινοῦται κρυπτογραφικῶς³⁵⁷ διὰ τῆς ἀντικειμενικῆς πραγματικότητος, ἡ ὁποία εἶναι καὶ ὀφείλει νὰ ἐρμηνευθῇ ὡς κρυπτογραφικὴ τῆς γραφῆς³⁵⁸ (Chiffreschrift), κατ' οὐσίαν ὅμως παραμένει καὶ ἡ γλῶσσα καὶ ὁ ὁμιλῶν ἀνερμήνευτος, ἀλλ' ἡ συνείδησις τοῦ ἀνερμηνεύτου εἶναι ἡ ἄνευ πραγματικοῦ περιεχομένου ἀντίληψις μιᾶς πραγματικότητος, τῆς ὁποίας ἡ οὐσία ἐγκείται εἰς τὴν ἄρσιν τῶν πραγμάτων καὶ ἡ ὁποία μόνον ὑπὸ μιᾶς ἀφιλοσοφήτου, ἀπλοϊκῆς πίστεως πραγματοποιεῖται³⁵⁹. Ἀποστολὴ τῆς διανοίας δὲν εἶναι ἡ γνῶσις τοῦ Θεοῦ, ἡ ὁποία θὰ ἐσήμαινεν ad infinitum ἀναγωγὴν τῆς στενότητος τοῦ κόσμου³⁶⁰, ἀλλ' ἡ ἄμυνα πρὸ τῆς κηλιδώσεως τῆς ιδέας ὑπὸ τῆς ψευδοῦς σκέψεως, ἡ ὁποία ἐπιχειρεῖ νὰ τὸν σύρῃ εἰς κατηγορίας, εἰκόνας καὶ σχήματα λόγου³⁶¹. Ἡ προσπάθεια τῆς σκέψεως νὰ παραστήσῃ τὴν ὑπερβατικὴν ὑφὴν τοῦ Ἐνός, διὰ τοῦ συμβατικοῦ περιεχομένου τῆς, κατακερματίζει ἐντὸς τῆς τὸν Ἐνα εἰς τὴν μορφήν τῆς πολλότητος³⁶², τὸν σχετικοποιεῖ καὶ τὸν ἀφομοιοῖ πρὸς τὴν φύσιν τῆς, διὰ νὰ δυνηθῇ νὰ τὸν περιβάλλῃ διὰ τῆς λογικότητός τῆς. Ἡ ἀντίληψις αὕτη σημαίνει ἰδιοποίησιν τῆς ἑτερότητος τοῦ Ὑπερβατικοῦ, προσαρμογὴν εἰς τὴν φύσιν τοῦ λόγου, κατ' οὐσίαν ὅμως ἐκεῖνος παραμένει μακρὰν, ἐπέκεινα σφετερισμοῦ καὶ πραγματώσεως, κρυφὸς³⁶³ α καὶ ἀνώνυμος³⁶³ β, οὔτε εἰς

* Οἱ ὅροι «εἶναι» (Sein), «Ὑπερβατικότης» (Transzendenz), «Συνέχον» (das Umgreifende) εἶναι termini technici πρὸς ἔκφρασιν τῆς Θεότητος³⁵³.

ἔμμεσον οὔτε εἰς ἄμεσον ἐμπειρίαν ἀνακοινοῦμενος ³⁶⁴. Καθῆκον τῆς διανοίας ἐνώπιον τοῦ Ὑπερδιανοητοῦ εἶναι ἢ αὐτοπραγματώσις τῆς ὡς προσπαθείας αὐθετερώσεως καὶ ὑπερβάσεως τῆς ἐκάστοτε ἐκφράσεώς τῆς ³⁶⁵, ἢ τάσις πρὸς γνῶσιν τοῦ Ὑπεργνωστοῦ ὡς ἀγνώστου, ἢ ὅποια συγχρόνως σημαίνει γνῶσιν τῆς γνώσεως ὡς γνώσεως ³⁶⁶, ὡς ἐρωτήσεως, ἢ ὅποια θέλει νὰ μετουσιωθῇ εἰς τὴν ἀπάντησιν, τὴν ὅποιαν προπαρασκευάζει, παραμένουσα, ὡς τάσις ἀναιρέσεως, ἀναναίρετος. Διὰ τοῦ αὐτοκαταλυτικοῦ αὐτοῦ διαλεκτικοῦ στοχασμοῦ ἀναδύεται ἐντὸς τοῦ πνεύματος μία αὐτοκαταστρεφομένη λογική, μία νόησις, ἢ ὅποια ἐπιτυγχάνει τὸν σκοπὸν τῆς, τὴν αὐθυπέρβασιν, εἰς τὴν ἀκύρωσιν τῆς διανοητικῆς λογικῆς ³⁶⁷. Ἐνῶ ὅμως ἡ σκέψις ναυαγεῖ πρὸ τοῦ εἶναι, τὸ ναυάγιον αὐτὸ δὲν σημαίνει ἀπώλειαν τοῦ εἶναι, ἀλλ' ἀποφασιστικὴν παρουσίαν του ³⁶⁸. εἶναι τῆς ὑπερβατικότητος τοῦ εἶναι ἰδιότυπος χαρακτήρ ἢ ἐμφάνισις τῆς ἐντὸς τοῦ ἐνθάδε, ἢ βεβαίωσις τῆς παρουσίας τῆς ἐντὸς τοῦ πνεύματος, χωρὶς ἢ παρουσία αὕτη νὰ σημαίνῃ τι συγκεκριμένως, διότι ἡ οὐσία τῆς ὑπερβατικότητος εἶναι ἡ ἄρσις τοῦ κόσμου καὶ τοῦ περιεχομένου τοῦ πνεύματος. Ἡ διαλεκτικὴ αὕτη αὐταναιρέσις, ἢ προσπάθεια αὐτοκαταλύσεως καὶ αὐθυπερβάσεως τῆς σκέψεως, μαρτυρεῖ τὴν ὑπερβατικὴν παρουσίαν ἐντὸς τῆς ³⁶⁹. Αὕτη ἢ ἀποκάλυψις τοῦ εἶναι εἰς τὸ ναυάγιον τῆς σκέψεως, ἢ συνείδησις τοῦ ὁποίου σημαίνει αὐτοσυνείδησιν τῆς Φιλοσοφίας ὡς ὑπευθύνου Ἀποφατικῆς Θεολογίας ³⁷⁰ ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ, εἶναι ἢ τραγικότης καὶ τὸ μέγεθος τῆς γνώσεως, ἢ ὅποια συνειδητοποιεῖ, ὅτι ὑψίστη ἀποστολὴ τῆς ὑπάρξεώς τῆς εἶναι ἢ γνῶσις τοῦ Θεοῦ ³⁷¹ καὶ συγχρόνως, ὅτι τότε ἀκριβῶς κερδίζει τὸν σκοπὸν αὐτόν, ὅταν τὸν χάνῃ καὶ εἰς τὴν τραγικότητα ἀναγνωρίσῃ τὴν ὑπερβατικὴν παρουσίαν του, πρὸ τῆς νοητικῆς συλλήψεως τῆς ὁποίας ἢ χρονικὴ ὑπαρξίς τῆς ναυαγεῖ ³⁷².

Οὕτω παριστᾷ ὁ Jaspers τὸν ἀνεδαφισμὸν ὡς τὸ ἔδαφος, ἐπὶ τοῦ ὁποίου διαισθάνεται ἢ σκέψις τὸν ὑπερβατικὸν Θεόν. Ἀκριβῶς «τὸ ζωτικὸν στοιχεῖον» εἰς τὴν φιλοσοφίαν τοῦ Karl Jaspers εἶναι, ὅτι «ναυαγεῖ καὶ ἀποθνήσκει» ³⁷³, καθ' ὅτι ἡ ἀναιρέσις παντὸς κατὰ συνθήκην ὑπερβατικοῦ ὀδηγεῖ εἰς τὸν Ὑπερβατικὸν καὶ ἢ ἄρσις τῆς ἱστορικῆς Μεταφυσικῆς ἀναγγέλει τὴν αἰωνίαν Μεταφυσικότητα.

3. Η ΠΟΙΗΣΙΣ

Τὸ βίωμα τοῦ μυστηρίου τῆς Θεότητος συνεκλόνησεν ἀνέκαθεν, ἐκτὸς τῆς Θεολογίας καὶ Φιλοσοφίας καὶ τὴν Ποίησιν. Συστηματικὴ ἀποφατικὴ ποίησις, ἐν τούτοις, δὲν ἀνεπτύχθη, ἴσως διότι ἢ διαίσθησις τῆς παρουσίας ἐνὸς προσωπικοῦ Θεοῦ εἰς τὸν κόσμον τοῦ συναισθήματος ὀδηγεῖ εὐκολώτερον εἰς συνομιλίαν καὶ προσευχὴν πρὸς τὸν μέγαν Ἀδελφόν, παρὰ εἰς τὴν διαπίστωσιν καὶ διακήρυξιν τοῦ ἀβασίμου τῆς γνώσεως μιᾶς ξένης καὶ ἀπροσώπου αἰτιώδους οὐσίας.

Ἡ Ποίησις ἠσθάνθη ὡς κυρίαν ἀποστολήν τῆς τῆν μεσιτείαν μεταξύ Γῆτινου καὶ Οὐρανίου, τὴν σύλληψιν καὶ προσφορὰν τοῦ Ἁγίου, αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ, εἰς τὴν κοινότητα* καὶ οὐχὶ τὴν ἔκφρασιν τῆς φρίκης πρὸ ἑνὸς ἀχρώμου καὶ ἀσυλλήπτου κοσμικοῦ λόγου. Ἐὰν διὰ τὸν Hölderlin ἡ δυσκολία δὲν αἶρη τὴν δυνατότητα τῆς συλλήψεως τοῦ Θεοῦ 2*, ὁ Herder θεωρεῖ τὸν Θεὸν ἀπόκρυφον καὶ ἀδιανόητον 3*, ὁ Angelus Silesius ἀνόνητον 4* καὶ ἀνέκφραστον 5* καὶ ὁ Goethe ἄγνωστον καὶ καθ' ὁμοίωσιν τοῦ κόσμου συμβολιζόμενον 6*. Οὕτω καὶ ἡ ποίησις δὲν διαθέτει ὄνομα 379 περὶ τοῦ πέραν παντὸς εἰδώλου τοῦ χώρου καὶ χρόνου Θεοῦ 380, διότι τὸ πᾶν εἶναι συναίθημα 381, ἡ θεωρητικὴ ἔκφρασις τοῦ ὁποίου ὑπερβάλλει τὴν δυνάμιν τῆς καί, ἂν 7* τὸ ὑποκειμενικὸν ἰδεῶδες ὀνομάζεται συνήθως Θεός, αὐτῇ ὀφείλει, ἐν τούτοις, ἐκ σεβασμοῦ καὶ τιμῆς πρὸ τοῦ ἀδιανοήτου καὶ ἀνεκφράστου Θεοῦ, νὰ σιωπᾷ καὶ νὰ μὴ τὸν χλευάζῃ διὰ τῆς θευποιήσεως τῆς γνώσεως καὶ τῆς τέρψεως 383.

Ἐκ τῶν νεωτέρων ποιητῶν, ἐκεῖνος, ὁ ὁποῖος ἐζήτησεν εἰς στενωτέραν παντὸς ἄλλου σχέσιν πρὸς τὸν Θεόν, εἶναι ὁ Rainer Maria Rilke. Δύο διάφοροι

* «Σ' ἐμᾶς τοὺς ποιητὲς ταιριάζει
Μέσα στὴ θύελλα τοῦ Θεοῦ
Μὲ ξέσκεπο κεφάλι νὰ σταθοῦμε,
τὴν ἀστραπὴ τοῦ Πατέρα, αὐτὸν τὸν ἴδιον,
Μὲ τὸ χέρι μας νὰ πιάσουμε
Καὶ σκεπασμένη μὲ τὸ τραγοῦδι νὰ προσφέρουμε
Στὸν λαὸ τὴν οὐράνια προσφορὰ» 374.

2* «Εἶναι κοντά,
Μὰ δύσκολα μπορεῖς νὰ πιάσεις τὸν Θεό» 375.

3* «Κρυμμένη Θεέ, τόσο κοντά καὶ δίπλα μου...
ὅταν θελήσῃ ὁ νοῦς μου, τὸ κουνουπί, νὰ σὲ πιάσῃ,
μέσα σου βρίσκει τάφο φωτιᾶς.
Ἡ κουκουβάγια προσπαθεῖ τὸ ἥλιο
μὲ τὸν νοῦ τῆς ν' ἀνιχνέψῃ κι' εἶναι τυφλή...
"Ὅσο μιλῶ, γίνεται μεγαλύτερη ἡ προσβολή» 376.

4* «Ὅσο γνωρίζεις τὸν Θεό, τόσο θ' ἀναγνωρίζῃς,
πὼς τόσο τὸ λιγώτερο μπορεῖς, τί εἶναι, νὰ ὀνομάσῃς» 377α.

5* «Ἀνθρώπε, τὸ εἶναι τοῦ Αἰώνιου ἂν θέλῃς νὰ ἐκφράσῃς,
τὴ γλῶσσα πρέπει πρὶν ἀπ' ὅλα ν' ἀρνηθῆς!» 377β.

6* «Σ' ἐκείνου τὸ ὄνομα, ποῦ, ἂν καὶ λέγεται τόσο συχνά,
Ἐμείνε στὴν οὐσία του πάντοτε ἄγνωστος, θὰ πῶ:
"Ὅσο μακρὰ τὸ μάτι καὶ τ' αὐτὶ κι' ἂν φτάνῃ,
Μόνο γνωστὸ θὰ βρῆς, ποῦ θὰ τοῦ μοιάζῃ.
Καὶ τὸ ψηλότερο τοῦ νοῦ σου φωτοπέταγμα
Εἰκόνας κλείνει κι' ὁμοιώματα ἐντὸς του ἑνα σωρό» 378.

7* «Αὐτὸ ποῦ ὁ καθένας ξέρει κι' ἀγαπᾷ,
Θεό, Θεὸ δικό του ὀνομάζει» 382.

έποχαι διακρίνονται εις τόν Rilke. Είς τήν πρώτην ό Θεός είναι ό «αϊτών και ανήσυχος»^{384 α}, ό «ίκέτης» και ό «βαθύτατος άπορος»^{384 β} και ό ποιητής ό πατήρ^{384 γ} και τό ένδυμα του Θεού^{384 δ}, ό όποιος χρειάζεται τήν βοήθειάν του δια νά γίνη³⁸⁵ και ώριμάση³⁸⁶. Είς τήν άλλην περίοδον ώριμάζει ό Rilke και μεταβάλλει γνώμην: «Γώρα με δυσκολίαν θά με ήκουες νά τόν όνομάζω· ύπάρχει μία άπερίγραπτος έχεμύθεια μεταξύ μας.. Ή σαφήνεια φεύγει, μεταβάλλεται, άντι τής καταχής διδασκόμεθα τήν σχέσιν και προκύπτει μία άνωνυμία, ή όποία πρέπει ν' άρχίση πάλιν ώς πρός τόν Θεόν»³⁸⁷. 'Ο Αιώνιος αύτήν τήν φοράν «δέν είναι πλέον ρήτός»³⁸⁸, «δέν θέλει νά λυγίση»³⁸⁹, είναι άπόρθητος*.

Δύο όμως άριστουργηματικοί ύμνοι, ή «Ώδή τών άγγέλων» του μεγάλου Όλλανδοϋ ποιητού του 17. αιώνος Joost van den Vondel και ό εις τόν Γρηγόριον τόν Θεολόγον αποδιδόμενος «Ύμνος» του Πρόκλου «εις Θεόν» υπερβάλλουν ώς πρός τήν ποιητικήν δύναμιν και βίωσιν του θείου Μυστηρίου πάσαν προγενεστέραν και μεταγενεστέραν ποιητικήν έκφρασιν. Ή «Ώδή τών άγγέλων» εύρίσκεται εις τήν τραγειδίαν του Vondel «Lucifer», γραφεΐσαν τῷ 1654, έλευθέρα δέ μετάφρασίς της έχει ώς εξής:

«Συχώρεσε, αν δέν μπορούμε
Στ' άνέκφραστο λόγια νά δώσουμε·
Εικόνες, λόγια και σημάδια, ποιός είσαι δέν έκφράζουν.
Έσύ μένεις ό ίδιος.
Άνίσχυρος κι' αστόχαστος, μωρός και βέβηλος
των άγγέλων θάταν ό ύμνος.
Γιατί, αν όλοι έχουν όνομα, έσύ μένεις άνώνυμος.
Ποιός τάχατε μπορεί νά σ' όνομάση με τ' όνομά σου;
Ποιός προφητεύοντας τολμά νά σε γνωρίση;
Μονάχος είσαι, όποιος είσαι.
Γνωστός στον έαυτό σου· σ' άλλον κανέναν»³⁹².

«Μην πέφτεις, Θεέ, απ' τήν ισορροπία σου.
Άκόμη κι' όποιος σ' άγαπά και τό πρόσωπό σου
γνωρίζει στο σκοτάδι, . . δέν σε κατέχει.
Ποιός μπορεί νά σε κρατήση, Θεέ; Είσαι δικός σου·
κανενός ιδιοκτήτη τῷ χέρι δέν σ' ένοχλεΐ»^{390α}.

«Όσοι σ' αναζητοϋν, σε πειρασμό σε βάζουν
κι' όσοι σε βρίσκουν, σε δένουν
στην είκόνα και στο σχήμα»^{390β}.

«Σ' έπιασε κάποιος; τόν διέρρηξες,
έμεινε ή καρδιά του άνοιχτή
κι' έσύ δέν ήσουν μέσα·
Θέλησ' ό ρήτορας νά σοϋ μιλήση;
του κόπηκ' ή πνοή: Για ποϋ τραβά ή φυγή σου;»³⁹¹.

Ὁ «Ἕμνος εἰς Θεόν» ἀποτελεῖ ἀκόμη φιλολογικὸν πρόβλημα*. Ὀπωσδήποτε, εἴτε ἀνήκει εἰς τὸν Γρηγόριον εἴτε, πιθανώτερον, εἰς τὸν Πρόκλον, ὁ Ἕμνος αὐτὸς ἀποτελεῖ ἐν τῶν ἀριστουργημάτων τῆς παγκοσμίου Λογοτεχνίας:

«Ὡ πάντων ἐπέκεινα· τί γὰρ θέμις ἄλλο σε μέλπειν;
 Πῶς λόγος ὑμνήσει σε; σὺ γὰρ λόγῳ οὐδενὶ ῥητός(α).
 Πῶς νόος ἀθρήσει σε; σὺ γὰρ νόῳ οὐδενὶ ληπτός.
 Μοῦνος ἐὼν ἀφραστός· ἐπεὶ τέκες ὅσσα λαλεῖται.
 Μοῦνος ἐὼν ἀγνώστος· ἐπεὶ τέκες ὅσσα νοεῖται.
 Καὶ πάντων τέλος ἐσσί καὶ εἰς καὶ πάντα καὶ οὐδεὶς,
 Οὐχ ἐν ἐὼν, οὐ πάντα· πανώνυμε, πῶς σε καλέσω,
 Τὸν μόνον ἀκλήϊστον; ὑπερνεφέας δὲ καλύπτρας
 Τίς νόος οὐρανίδης εἰσδύεται; Ἰλαος εἴης,
 Ὡ πάντων ἐπέκεινα· τί γὰρ θέμις ἄλλο σε μέλπειν;».

* Ἀποδιδόμενος εἰς τὸν Γρηγόριον τὸν Ναζιανζηνόν, εὐρίσκεται εἰς τὴν Ἀνθολογίαν τῶν Wilh. Christ καὶ M. Παράνικα³⁹³ καὶ εἰς τὴν Πατρολογία τοῦ J.—P. Migne³⁹⁴. Μετὰ τὴν δημοσίευσιν τοῦ Ἕμνου ποικίλαι ὑποψίαι καὶ γνῶμαι ἠγέρθησαν καὶ ἐξεφράσθησαν ὡς πρὸς τὴν γνησιότητα καὶ πατρότητα τοῦ. Ὁ Eduard Norden εἰς τὸ σοφὸν ἔργον τοῦ «Agnostos Theos» εὐρίσκει ἄμεσον ἐξάρτησιν πρὸς παρεμφερῆ κοπτικὸν Ἕμνον ἀγνώστου «Γνωστικοῦ» ποιητοῦ τῶν πρώτων χριστιανικῶν αἰώνων^{395α} καὶ παραλλήλως ὑποστηρίζει, ὅτι ὁ Γρηγόριος ἀνύψωσε τὸ πλατωνικὸν στοιχεῖον μὲ λόγους τοῦ Πλωτίνου^{395β}. Ὀπωσδήποτε, ἡ σχέσις πρὸς τὸν Νεοπλατωνισμὸν εἶναι ἄμεσος. Τὸ γεγονὸς αὐτὸ καὶ ἡ γλωσσικὴ συνάφεια πρὸς ἄλλους Ἕμνους τοῦ Πρόκλου ὑδηγοῦν εἰς τὴν εἰκασίαν, ὅτι τὸν ὡς ἄνω Ἕμνον δὲν ἔγραψεν ἡ γραφίς τοῦ Γρηγορίου. Περὶ τοῦ Πρόκλου, ὡς ποιητοῦ τοῦ «Ἕμνου εἰς Θεόν», ὁ Alb. Iahnus ἐκφράζεται μετὰ βεβαιότητος: «a Gregorio abiudicandus et Proclo attribuendus est»^{396α}. Κατόπιν φιλολογικῆς συγκριτικῆς ἐργασίας, ὁ ἴδιος συμπεραίνει: «sed utut haec sese habent nemo opinor iam dubitavit quin hic noster Hymnus ex schola Platoniorum recentiorum prodierit. Cur autem potissimum de Proclo tanquam Hymni autore cogitemus, plures causae sunt»^{396β}. Ἀπαριθμεῖ ἐν συνεχείᾳ τὰς αἰτίας, καταλήγων εἰς τὴν ἀποψιν, ὅτι ὁ Πρόκλος συνέθεσε τὸν Ἕμνον αὐτόν, διὰ τὴν θέσιν ὡς πρόλογον εἰς τὴν «Πλατωνικὴν Θεολογίαν» τοῦ. Καὶ ὑπὸ τοῦ R. Keydell θεωρεῖται ἀναμφισβήτητον, ὅτι ὁ Ἕμνος δὲν ἀνήκει εἰς τὸν Γρηγόριον³⁹⁷. Εἴτε ὁμοίως ἀνήκει, εἴτε δὲν ἀνήκει εἰς τὸν Πρόκλον, ἀνοικτὸν εἰσέτι θέμα τῆς ἐρχομένης κριτικῆς, πρότυπον τοῦ Ἕμνου ὀφείλει, κατόπιν ἡμετέρας ἐρεύνης, νὰ μὴ εἶναι ὁ ὑπὸ τοῦ Norden ὑποδεικνυόμενος κοπτικὸς Ἕμνος, ἀλλ' εἰς ἄλλος, ὁμοίος σχεδὸν Ἕμνος, ἀπόσπασμα τοῦ ὁποίου ἀναφέρεται ὑπὸ τοῦ Ὀλυμπιοδώρου:

«Καὶ τοῦτο τὸ πρῶτον οὐδὲ ὀνόματος ἔτυχεν.
 Ὡ πάντων ἐπέκεινα, τί γὰρ πλέον ἄλλο σε μέλπω;
 Πῶς σε τὸν ἐν πάντεσσιν ὑπείροχον Ἕμνοπολεύσω;
 Πῶς σε λόγῳ μέλψαμι τὸν οὐδὲ νόῳ περιληπτόν...»³⁹⁸.

(α) Migne: ῥητόν.

ΚΡΙΤΙΚΑ

Ἐκ τῆς ἀνωτέρω διεξοδικῆς ἱστορικῆς ἐκθέσεως συμπεραίνοντες, δυνάμεθα νὰ θεωρήσωμεν ἐν συνόψει τρεῖς τὰς βασικὰς ἀρχὰς τῆς Ἀποφατικῆς Θεολογίας: α) Ὁ Θεὸς εἶναι ἄρρητος, β) Ἡ ἀγνοία εἶναι ἡ μόνη γνῶσις τοῦ Θεοῦ, γ) Ὁ Θεὸς εἶναι τὸ ἀπολύτως ἑτερον. Αἱ τρεῖς αὗται ἀρχαὶ ὑπῆρξαν μέχρι σήμερον οἱ μοχλοὶ ὅλης τῆς ἀποφατικῆς σκέψεως: *Tò esse ipsum* ὡς *ineffabile* καὶ *valde aliud*, προσιτὸν μόνον εἰς μίαν *doctam ignorantiam*, ἐθεωρήθη τὸ μυστήριον τῶν μυστηρίων: *mysterium mysteriorum* καὶ ὠδήγησεν εἰς μίαν θεολογίαν, ἀποσκοποῦσαν εἰς τὴν θυσίαν τῆς νοήσεως (*sacrificium intellectus*), ὑπὲρ ἐνός Θεοῦ ἀπολύτως κρυφοῦ, ἀνεξιχνιάστου, ἀδιαγνώστου καὶ ἀνεκφράστου (*Deus occultus, inscrutabilis, incognoscibilis, infandus*).

α. Τὸ ἄρρητον (*deus ineffabilis*).

Ἐφ' ὅσον ὁ Θεὸς δὲν εἶναι νοητός, ἡ πρώτη συνέπεια διὰ τὴν σκέψιν εἶναι ἡ ἐπίσχεσις τῆς ἐκφράσεως. Οὐδεὶς εἶναι εἰς θέσιν νὰ χαρακτηρίσῃ ὅ,τι ἀναιρεῖ τοὺς κοσμικοὺς χακτῆρας, ἄρα καθῆκον τῆς σκέψεως ἐναντι ἐνός «κρείττονος τοῦ λόγου»³⁹⁹ μὴ ὄντος Θεοῦ εἶναι ἡ ἄρσις καὶ τοῦ λόγου καὶ τῶν λόγων. «Πῶς οὖν ἂν ᾗ διὰ τοῦ στόματος φθέγγαιτ' ἂν τις ᾗ καὶ τῇ διανοίᾳ τὸ παράπαν λάβοι τὰ μὴ ὄντα;»⁴⁰⁰ α. Ὁ Θεὸς ὑπερβάλλει τὸ ὄν, εἶναι ἄ-λογος, ἐφ' ὅσον ὁ λόγος ὀφείλει νὰ ἔχη ἐν <τί> ὡς περιεχόμενον, διὰ νὰ εἶναι λόγος τινὸς καί, ὡς ἐκ τούτου, ἡ ὀλιγώτερον σφαλερὰ στάσις τοῦ λόγου ἐναντι τοῦ ὑπερόντος Θεοῦ εἶναι ἡ σιωπή. «Ἄρ' οὖν οὐδὲ τοῦτο συγχωρητέον.. λέγειν μὲν [τι], λέγειν μέντοι μηδέν, ἀλλ' οὐδὲ λέγειν φατέον, ἢς γ' ἂν ἐπιχειρῇ μὴ ὄν φθέγγεσθαι»⁴⁰⁰ β. Ὡς «μὴ πρὸς τι λεγόμενος»⁴⁰¹, ὁ Θεὸς «οὐ καιρίως ἐκφρασθῆναι δύναται», διὰ τοῦτο πᾶς περὶ αὐτοῦ λόγος εἶναι «τὰ καθ' ἡμᾶς ἐπὶ τῶν ὑπὲρ ἡμᾶς»⁴⁰², κατ' οὐσίαν ὁμοῦς ὁ Θεὸς νικᾷ «γλώττης δύναμιν ἀνθρωπίνης»⁴⁰³, εἶναι «ὁ μηδενὶ ὀνόματι θετῶ καλούμενος»⁴⁰⁴, ἄρα «ἄρρητος τῇ ἀληθείᾳ· ὅ,τι γὰρ ἂν εἴπῃς, τί ἐρεῖς»⁴⁰⁵, περὶ τοῦ ὁποῖου ὡς μόνον «προσφυῆς ὄνομα» ἰσχύει «τὸ ὑπὲρ πᾶν αὐτὸν εἶναι πιστεῦειν ὄνομα» α⁴⁰⁶.

Τὸν «οὐδενὶ ὀνόματι κλητέον πρῶτον Θεόν»⁴⁰⁷ ἐκάλεσεν ἡ Ἀποφατικὴ Θεολογία διὰ πλήθους ὀνομάτων, ἐπιδιώξασα νὰ εὕρῃ ἐκφράσεις, αἱ ὁποῖαι νὰ ἐκφράζουσαν τὸ ἀνεκφραστον. Ἡ ἀγωνία εὐρέσεως ὀνόματος ἐμφανίζεται εἰς τὸ «*De non aliud*» τοῦ Ν. Κ ο υ ζ ἄ ν ο υ, ὁ ὁποῖος, ἀναφερόμενος εἰς τὴν προσπάθειαν τῶν θεολόγων νὰ χαρακτηρίσουν τὸν Θεὸν <κατ' οὐσίαν>, τὸν ὀνομάζει «οὐσίαν ὑπερούσιον, οὐσίαν ἄνευ οὐσίας, οὐσίαν ἀνούσιον, οὐσίαν μὴ οὔσαν οὐσίαν, οὐσίαν πρὸ οὐσίας»⁴⁰⁸ καὶ εἰς τὸ γλωσσικὸν *haecque* τοῦ Δ ι ο ν υ σ ί ο υ,

α. «Ἐν ὄνομα γνωστικὸν τῆς ἰδίας ἔχοντα φύσεως, τὸ μόνον αὐτὸν ὑπὲρ πᾶν εἶναι ὄνομα»⁴⁰⁶ β.

ένθα ὁ Θεὸς χαρακτηρίζεται ὡς «πάσης ἀρχῆς ὑπεράρχιος»⁴⁰⁹, ὡς «ὑπεράγαθος ἀγαθότης»^{410 α}, ὡς «αὐτοῦπεραγαθότης»^{410 β}, ὡς «ὑπέρθεος Θεότης»^{410 α}. Ἡ ἰδία ἀγωνία διακρίνεται εἰς τὸν Λ Ὑ γ ο υ σ τ ῖ ν ο ν: Θεὸς εἶναι «ἐν τι ὑψιστον πρᾶγμα.., ἐὰν ἐν τούτοις πρᾶγμα ὑφείλη νὰ λεχθῆ καὶ οὐχὶ αἰτία πάντων τῶν πραγμάτων, ἐὰν πάλιν καὶ αἰτία. Διότι δὲν εἶναι εὐκόλον νὰ εὑρεθῆ ὄνομα, τὸ ὁποῖον ν' ἀρμόζῃ εἰς τριαύτην ὑπεροχήν»^{411 α}. Τοῦτο μόνον γνωρίζω, ὅτι ὁ Θεὸς εἶναι ἄρρητος. "Ὅ,τι ὅμως ἐλέχθη ὑπ' ἐμοῦ, ἐὰν ἦτο ἄρρητος, δὲν θὰ εἶχε λεχθῆ; Καὶ οὕτω, δὲν πρέπει νὰ λεχθῆ ὁ Θεὸς ἄρρητος, διότι, ἐφ' ὅσον καὶ τοῦτο λέγεται, <κάτι> λέγεται. Καὶ ἀγνοῶ τί εἶδους διαμάχη λόγων προκύπτει, ἐφ' ὅσον, ἐὰν ἄρρητον εἶναι τὸ μὴ δυνάμενον νὰ λεχθῆ, δὲν εἶναι ἄρρητον τὸ δυνάμενον νὰ χαρακτηρισθῆ ὡς ἄρρητον»^{411 β}. Ἡ συνείδησις τῆς ἰδίας ἀντινομίας ἐκφράζεται ὑπὸ τοῦ Κ ο υ ζ ἄ ν ο υ: «"Ὅ,τι δήποτε ὀνομάζεται, εἶναι ἀσήμαντον, ἐκεῖνος, τοῦ ὁποῖου τὸ μέγεθος εἶναι ἀδύνατον νὰ κατανοηθῆ, παραμένει ἄρρητος. Εἶναι λοιπὸν ἄρρητος; Δὲν εἶναι ἄρρητος, ἀλλ' ὑπὲρ πάντα ῥητός..»⁴¹². Παρομοίως προσεπλάθει νὰ ἐξουδετερώσῃ τὴν ἀντίφασιν καὶ ὁ Β α σ ι λ ε ῖ δ η ς: «"Ἔστι γάρ, φησί, ἐκεῖνο οὐχ ἀπλῶς ἄρρητον, ὃ ὀνομάζεται ἄρρητον γοῦν αὐτὸ καλούμεν, ἐκεῖνο δὲ οὐδὲ ἄρρητον· καὶ γὰρ τὸ οὐδ' ἄρρητον οὐκ ἄρρητον ὀνομάζεται, ἀλλ' ἔστι, φησὶν, ὑπεράνω παντὸς ὀνόματος ὀνομαζομένου»⁴¹³.

Ἡ ὑπερβατικότητα τοῦ Θεοῦ, χαρακτηριζομένη «ἄρρητος»⁴¹⁴, ἀφραστος⁴¹⁵, ἀνέκφραστος⁴¹⁶, ἀφθεγκτος⁴¹⁷, ἀθέσφατος⁴¹⁸, ἀπερίγραφος⁴¹⁹, ἀπερίγραπτος⁴²⁰, ἀκλήϊστος⁴²¹, ἀλάλητος^{422 α}, ἀνεκλάλητος^{422 β}, ἀνώνυμος^{422 γ}, ἀνωνόμαστος⁴²³, ἀκατανόμαστος⁴²⁴, ἀνεκφώνητος⁴²⁵, ἀδιήγητος⁴²⁶, ἀνεκδιήγητος»⁴²⁷, δὲν εἶναι τοιαύτη: «λέγεται γὰρ οὐ πέφυκεν, ἀλλὰ μόνον εἶναι τὸ ὄν»⁴²⁸, χαρακτηρίζεται ὅμως διὰ τῶν ἀποφατικῶν αὐτῶν χαρακτήρων, πρὸς ἄρσιν παντὸς κοσμικοῦ χαρακτηριστικοῦ, λόγῳ ἀδυναμίας εὑρέσεως τοῦ καταλλήλου χαρακτηρισμοῦ — «ἀλλ' ἡμεῖς ταῖς ἡμετέραις ὠδῖσιν ἀποροῦμεν ὅ,τι χρὴ λέγειν καὶ λέγομεν περὶ οὗ ῥητοῦ καὶ ὀνομάζομεν σημαίνειν ἑαυτοῖς θέλοντες ὡς δυνάμεθα»⁴²⁹, τοῦτο γὰρ αὐτῆς ἰδιαίτατον γνώρισμα, τὸ παντὸς χαρακτηριστικοῦ γνωρίσματος ὑψηλοτέραν αὐτῆς εἶναι τὴν φύσιν»⁴³⁰— ἐν συνειδήσει τῆς ἀντιφάσεως, διότι καὶ αὐτὸ τὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ δὲν εἶναι <Θεός>, ἀλλ' ἀπλοῦς συμβολισμὸς πρὸς ἀναζήτησιν α. Ὑψοῦται λοιπὸν ὁ Θεὸς «ὑπὲρ πᾶν ὄνομα»^{432 α}, ὡς «ἐν ἀνώνυμον μηδέν»^{432 β} καὶ θὰ ἔπρεπε νὰ προσευχώμεθα «καλύτερον διὰ τῆς σιωπῆς»⁴³³, ἀναπέμποντες «σιγώμενον ὕμνον»⁴³⁴, ἐὰν καὶ τὸ «σιγῆ τὸ ἄρρητον αὐτοῦ ἀνυμνεῖν»⁴³⁵, δὲν ἦτο ἀτελές, διότι τὸ «ὑπεραρρητῶς ὑπεράγνωστον»⁴³⁶ Θεῖον εἶναι «καὶ πάσης σιγῆς ἀρρητότερον»⁴³⁷ καὶ ἐνίοτε ὁ «αἶνος αὐτοῦ ὕβρις»⁴³⁸ ἢ «κενὸς τραυλισμὸς»⁴³⁹. Ὁ διαρρηγνύων πᾶσαν ἀντικειμενικὴν ἔκφρασιν⁴⁴⁰ Θεὸς ἀναιρεῖ διὰ τῆς φύσεώς του πάντα περὶ αὐτοῦ λόγον καὶ πᾶν ὄνομα καὶ εἶναι ἀνέκφραστος. Πᾶσα ὁμιλία περὶ Θεοῦ,

α. «Non est igitur theos nomen dei, nisi ut quaeritur ab homine in hoc mundo»⁴³¹.

ὡς τοιαύτη, εἶναι πάντοτε ἄκυρος, κατὰ τρόπον, ὥστε ἐκείνη φέρει τὸν Θεὸν ἐγγύτατα πρὸς τὴν ἔκφρασιν, ἣτις κατ' ἐξοχὴν γνωρίζει ἐαυτὴν εἰς τὸν τύπον τῆς ἐκφράσεώς της ὡς ὑπερνικηθεῖσαν καὶ ὅτι διὰ τῆς πραγματικότητος τοῦ Θεοῦ, ὡς ἀκατάλληλος, θεμελιωδῶς ἀνηρέθη»⁴⁴¹. Οὕτω, ἡ Ἀποφατικὴ Θεολογία ἀνεκοίνωσε τὸ «ἄρρητον τοῦ πάντων ἐπέκεινα Θεοῦ»⁴⁴² ὡς πρώτην ἀρχὴν της. *Vox faucibus haesit.*

β. Ἡ σοφὴ ἄγνοια (*docta ignorantia*).

Ἡ δευτέρα ἀρχὴ τῆς Ἀποφατικῆς Θεολογίας ἐκφράζει τὴν μόνην θετικὴν περὶ Θεοῦ γνῶσιν, τὴν συνειδητὴν ἀγνοσίαν. Ἡ γνῶσις τῆς ἀγνοίας ἀνήχθη εἰς ἀξίωμα ἰδίως ὑπὸ τοῦ Κουζάνου καὶ ἀνεπτύχθη εἰς τὸ ἔργον του «*Docta ignorantia*». Κατὰ τὴν ἀρχὴν ταύτην, τὸν Θεὸν ἀντιλαμβανόμεθα ἀδιανοήτως, («*incomprehensibilitate attingimur*»)⁴⁴³ καὶ γινώσκομεν διὰ τῆς ἀγνοίας: «*dei cognitio per ignorantiam cognita*»⁴⁴⁴. Ὀφείλομεν νὰ θεωρήσωμεν ὡς γνώστην ἐκεῖνον, ὅστις γνωρίζει, ὅτι ἀγνοεῖ⁴⁴⁵ καὶ ν' ἀντιληφθῶμεν, ὅτι ὅσον βαθύτερα εἶναι ἡ πεποίθησίς μας ὡς πρὸς τὴν ἀγνοίαν ταύτην, τόσο περισσότερο πλησιάζομεν εἰς τὴν ἀλήθειαν: «*quando in hac ignorantia profundius docti fuerimus, tanto magis ad ipsam accedimus veritatem*»⁴⁴⁶.

Τόσον τὴν ἔννοιαν τῆς ἀνωτέρω ἀρχῆς, ὅσον καὶ τὸν ὄρον «γινώσκουσα ἄγνοια» δὲν ἐφεῦρεν ὁ Κουζάνος. Ἡ ἔννοια εἰς μὲν τὴν Ἄπω Ἀνατολὴν ἐμφανίζεται εἰς τὰς «Ὀὐπανισάδας»: «Μόνον ὅστις δὲν τὸ γνωρίζει, τὸ γνωρίζει· ὅστις τὸ γνωρίζει, δὲν τὸ γνωρίζει»⁴⁴⁷, εἰς δὲ τὴν Ἐγγύς Ἀνατολὴν, ἀναφερομένη ῥητῶς εἰς τὸν Θεόν, ἀπαντᾶται εἰς τὸν Φίλωνα: «Μέγιστον ἀγαθὸν καταλαβεῖν, ὅτι ἀκατάληπτος ὁ κατὰ τὸ εἶναι Θεός»⁴⁴⁸. Εἰς τὴν Δύσιν ἐκφράζεται ὑπὸ τοῦ Αὐγουστίνου, εἰς τὸν ὁποῖον καὶ διὰ πρώτην φοράν ἀπαντᾶται ὁ ὄρος *docta ignorantia*^{449*}. Ἡ μοναδικὴ γνῶσις τῆς ψυχῆς περὶ τοῦ Θεοῦ, τὸν ὁποῖον ἀγνοεῖ, εἶναι ὁ τρόπος γνώσεως τῆς ἀγνοίας της: «*cuius (Dei) nulla scientia est in anima, nisi scire quomodo eum nesciat*»^α⁴⁵¹. Διὰ τοῦτο, ἡ ὁμολογία εὐσεβοῦς ἀγνοίας εἶναι προτιμότερα τῆς αὐθάδους γνώσεως: «*pia ignorantia melior quam praesumpta scientia*»^β⁴⁵³. Εἰς τὴν Δύσιν ἐπίσης, πρὸ τοῦ Κουζάνου, ἡ αὐτὴ σκέψις ἐπανελήφθη ὑπὸ τῶν

* Εἰς τὴν περίφημον «Ἱστορίαν τῆς νεωτέρας Φιλοσοφίας» ὁ H. Höffding⁴⁵⁰ ὑπεστήριξε, χωρὶς νὰ παραθέτῃ τὸ χωρίον, ὅτι ὁ ὄρος παρουσιάζεται τὸ πρῶτον εἰς τὸν Bonaventura (1221-1274).

α. «*Si intelligentia tibi placet, intellige quid non intelligas ne totum non intelligas*»⁴⁵².

β. «*Sit pia confessio ignorantiae magis quam temeraria professio scientiae*»⁴⁵³.